

I. DİN HİZMETLERİ SEMPOZYUMU

(3-4 KASIM 2007)

CİLT 1

Diyaret İşleri Başkanlığı Yayınları: 763
İlmi Eserler: 124

•
I. Din Hizmetleri Sempozyumu

•
Editör: Dr. Mehmet BULUT

•
Grafik-Tasarım: Cevdet DOĞAN

•
Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Ostim Ömek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 06370 Yenimahalle/ANKARA

•
Kasım 2008, ANKARA

•
2008-06-Y-0003-763

ISBN 978-975-19-4374-3 (tk. No)

978-975-19-4376-7 (1. c)

•
© Diyanet İşleri Başkanlığı

•
İletişim Adresi

Eskişehir Yolu 9. Km. Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 295 72 94 – Faks: 0312 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz

Doç. Dr. Ahmet KOÇ*

Günümüzde iletişim, önemli bir bilimsel disiplin haline gelmiş, insan ilişkilerine farklı boyutlar getirmiştir. Bugün insan ilişkilerinin öne çıktığı her alanda iletişim biliminin verilerinden istifade edilmektedir. Bu alanlardan biri de eğitimidir. Eğitim, bir iletişim sürecidir ve iletişimde bulunmaksızın eğitim yapma imkânı yoktur. Öte yandan eğitimin kontrollü boyutu ancak belli bir plân ve programa bağlı ve önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Dinin öğretilmesi, dinî anlayışların geliştirilmesi ve hayatın dinî boyutunun yorumlanmasına rehberlik edilmesi de etkili bir iletişim ve öğretim sürecini gerektirmektedir. Bu süreçler örgün ve yaygın eğitimin çeşitli kademelerinde farklı boyutlarda ve farklı vasıtalarla gerçekleşmektedir.

Bu çerçevede dinî iletişimin ve yaygın din eğitiminin en önemli vasıtalarından birisi "vaaz"dır. Vaaz, çok yönlü bir faaliyettir. O, bir yönüyle nasihat, bir yönüyle irşad ve telkin, bir yönüyle davet, bir yönüyle tavsiye ve inzar, bir yönüyle tedris, bir yönüyle talim-terbiye, bir yönüyle tebliğ ve hitabettir.¹ Bu nedenledir ki vaaz, Hz. Peygamber'den itibaren günümüze kadar müslüman toplumlarda önemli bir eğitim vasıtası olarak kullanılmıştır.

Ülkemize bakıldığında "toplumu din konusunda aydınlatma" görevini anayasal çerçevede üstlenmiş bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı da bu görevini yerine getirirken vaazlardan önemli oranda yararlanmaktadır. Başkanlık bugün, camiler başta olmak üzere ihtiyaca göre ceza ve tutukevleri, çocuk ıslahevleri, çocuk esirgeme yurtları, güçsüzler yurdu, öğrenci yurtları, hastaneler, işyerleri, fabrikalar vb. yerlerde vaaz programları düzenleme imkânına sahiptir. Bununla birlikte "vaaz" denilince kastedi-

* Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Günay Tümer, "Vaazda Takip Edilecek Metod", *Diyanet İlmî Dergi*, C. XVII, S. 1, Ocak-Şubat 1978, s. 6. [Bu makale iki bölüm halinde yayınlanmıştır. İkinci bölümü aynı derginin bir sonraki sayısında (C. XVII, S. 2) yayınlanmıştır.]

len ve anlaşılabilir daha çok cami kürsülerinden yapılan vaazlardır.

Vaazlarla ilgili bir durum tespiti yapmak gerekirse temel sorunlar şöyle sıralanabilir:

- Görevin gerektirdiği yeterlilikler bakımından (özel alan, genel kültür, eğitme-öğretme, kişisel özellikler vb.) vaizler (kaynak) arasında bir standart yoktur.

- Cami cemaati (hedef kitle), demografik ve psikolojik özellikler bakımından oldukça karmaşıktır. Bölgesel ve mahalli farklılıklar bu karmaşıklığı daha da arttırmaktadır.

- Vaazların hedef kitlesi büyük oranda yetişkinler olmasına rağmen "yetişkinler din eğitimi" alanından yararlanılmamakta, yetişkinlerin beklentileri karşılanmamaktadır.

- Cemaatin tamamı vaazın başlama vaktinde hazır bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile cemaatin büyük bir kısmı vaazı dinlemeye başta değil vaazın muhtelif aşamalarında peyderpey gelmektedir. Bu durum vaazlarda plânlamayı güçleştirmektedir.

- Vaazlarda konu/muhteva (mesaj), başta olmak üzere amaç, yöntem, teknik, araç-gereç (kanal) vb. temel konularda yani neyi, niçin, nasıl anlatalım/öğretelim? meselesinde güncellik takip edilememekte; bilinen konular, hedefler belirlenmeden aynı yaklaşımlarla tekrar edilmektedir.

- Vaazlar için hazırlığa, plânlamaya, sunum tekniklerine ve değerlendirmeye yeterince önem verilmemektedir.

- Vaazın sunumu genellikle takrir-anlatım yöntemi ile yapılmakta, bu yöntem uygun tekniklerle zenginleştirilemediği için vaazlar sıkıcı olmaktadır.

Günümüz vaaz-irşad hizmetlerinde görülen diğer sorunlardan/hatalardan bazıları da bilimsel bir toplantıda² şöyle sıralanmıştır:

- *Dilden kaynaklanan sorunlar:* Alışılmamış ifadelerin kullanılması, uygun düşmeyen misallerin ve analogilerin kullanılması, anlaşılması pek de kolay olmayan eski deyim, terkip vs.nin kullanılması, sözcüklerin yerinde kullanılmaması, diksiyon hataları.

- *Mantık hataları:* Tutarsızlık, mantıkî insicamın yokluğu, gerekli mukaddimelelerin bulunması mümkün olmayan son derece genel hükümler (sonuçlar).

- *Bilgi hataları:* Herhangi bir gerçekliğe tekabül etmeyen olgu ve vak'a hataları, dinî meselelerin tam hazmedilememiş görüşlerle açıklanması, daha çok eski klasik eserlerde yer alan bazı konuların iyice tetkik edilmeden aynen anlatılması; metin, açıklama ve yorumların birbirine karıştırılması.

- *Takdim hataları:* Konuyu toparlayamama, gösteri merakı, sataşma vb.

² Mehmet S. Aydın, "Günümüz İrşad Hizmetinde Görülen Bazı Yanlışlıklar", *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri I*, (1-5 Kasım 1993), Ankara 1995, s. 426-432.

Şimdi, bu sorunlar ve tespitler de dikkate alınarak bildiri konusu olan “vaaz”; hazırlık, sunum ve değerlendirme aşamalarıyla ele alınacaktır.

A. Vaaza Hazırlık

Her işte olduğu gibi vaazda da başarıya ulaşabilmenin ve hedefleri gerçekleştirebilmenin ön koşulu iyi bir hazırlıktır.

Vaazın hazırlık aşamasında yapılması gerekenler ana hatlarıyla şunlardır:

1. Konunun Belirlenmesi

Vaaz için yapılacak ilk iş, isabetli bir konu belirlemek, iletişim/öğretim konusunun “ne?” olacağını tespit etmektir. Günümüzdeki uygulamalara bakıldığında vaaz programları il müftülükleri bünyesinde oluşturulan “Vaaz ve İrşad Kurulu” tarafından hazırlanmakta, vaaz konuları bu kurullar tarafından belirlenmektedir.

Burada önemli olan, vaaz konusunun kim tarafından belirlendiğinden daha çok, hangi esaslar doğrultusunda belirlendiğidir. Bu anlamda vaaz konusu belirlenirken şu hususların göz önünde bulundurulması gerekir:

a. Cemaatin (hedef kitle) nitelikleri

Vaaz konusu belirlenirken öncelikle, cemaat hakkında bir hedef kitle analizi yapmak ve “kime vaaz edilecek?” sorusunun cevabını ortaya koymak gerekir. Hedef kitle analizi, öğrenen merkezli eğitim yaklaşımlarının ve dinleyici merkezli iletişimin önkoşuludur. Hedef kitle analizi; muhatapların yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, yaşadığı yer, siyasi yaklaşım, sosyo-kültürel düzey gibi demografik özellikler yanında bilgi, inanç, tecrübe, değer ve tutum gibi psikolojik özellikler bakımından da durumlarının ortaya konulmasını gerektirir.

“İnsanlar kendilerine sunulan bilgileri bir sünger gibi değil, filtre gibi alırlar.” Yani sadece kendilerini ilgilendiren ve işlerine yarayan bilgilere açıktırlar.³ Bu nedenle konu öncelikle hayati olmalıdır. Bunun yanında, dinleyicilerde merak ve ilgi uyandırma vardır. “İlgi, cemaatin yaşamakta olduğu güncel veya ilk kez duyacağı konularla olabileceği gibi, sık tekrarlanan bir konunun farklı bir yaklaşımla sunulması ile de temin edilebilir.”⁴

Vaazların hedef kitlesi karmaşıktır. Bunların önemli kısmını yetişkinler oluşturmaktadır. Yetişkinler; gelişim özellikleri, öğrenme yaklaşımları, ihtiyaçları vb. pek çok konuda çocuk ve gençlerden farklıdırlar. Yetişkinlerin yanında gençler, çocuklar ve zaman zaman kadınlar vaazın hedef kitlesinin bir parçası olabilmektedir. Dolayısıyla hedef kitle analizlerinde bütün bu ayrıntıların üzerinde durulması gerekmektedir.

Keza, etkili bir iletişim için, kişinin kendisini karşısındakinin yerine koyarak olay-

³ Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, Ankara 2003, s. 160.

⁴ Cemal Tosun, “Eğitim Yöntemleri Işığında Vaazda Yöntem”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, İst. 2000 içinde, s. 73.

lara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi yani empatik tutumlar geliştirmesi⁵ çok önemlidir. Empatik tutumlar geliştirebilmek de yine, hedef kitleyi iyi tanımakla mümkündür.

Demek oluyor ki, iletişime yön veren en önemli faktörlerden birisi hedef kitledir. Bunun için vaaz konusunun belirlenmesinde olduğu kadar muhtevanın oluşturulmasında, sınırların belirlenmesinde ve mesajların düzenlenmesinde de cemaatin seviye, ilgi, istek, ihtiyaç ve beklentileri daima göz önünde bulundurulmalıdır.

b. Vaaz edecek kişilerin (kaynak) nitelikleri

Vaaz için belirlenecek konu cemaate uygun olduğu gibi, vaize de uygun olmalıdır. Yani vaizin ilgilendiği ve sunum yapabilmek için yeterli bilgi, beceri ve imkâna sahip olduğu bir konu olmalıdır.

Etkili bir iletişim için, kaynağın sahip olması gereken pek çok nitelik sayılsa da bunlardan özellikle şu ikisine vurgu yapılmaktadır:⁶ Güvenilirlik ve çekicilik.

Vaizin “güvenilir” olabilmesi; özel alan (meslek) bilgisi, eğitime-öğretme formasyonu ve genel kültür yönüyle uzman olması yanında, dürüst ve tarafsız olması, vaazda farklı niyet ve maksatlar taşımaması, makam, mevki, çıkar, şöhrat elde etme amacı gütmemesi; yani samimi olması ile ilişkilidir. Nitekim çağdaş araştırmalar, kaynağın konuşulan konuda “uzman” olarak algılanmasının, herhangi bir çıkarı olmamasının yani “güvenilir-inanılır” olmasının daha fazla tutum değişimi yarattığını göstermektedir.⁷

Vaizin “çekici” olabilmesi ise, kılık-kıyafet yönüyle bakımlı ve temiz, tutum ve davranışlar yönüyle kibar, nazik ve sempatik aynı zamanda da cemaat tarafından içlerinden biri olarak görülmesi ve sevilmesi ile ilişkilidir. Zira sevilen bir kaynak, muhatapları daha fazla etkilemekte ve istenen yönde tutum değişmesine katkı sağlamaktadır. İnsanlar sevdikleri kişilerle özdeşim kurarak, onlar gibi olmak istemekte, onların tutum ve davranışlarını benimseme eğilimi göstermektedir.⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere vaaz konusu belirlenirken cemaatin nitelikleri yanında vaaz edecek kişilerin nitelik ve yeterlilikleri⁹ de dikkate alınmalıdır.

⁵ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul 2004, s. 135.

⁶ Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988, s. 168-9; Doğan, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1991, s. 522; J. L. Freedman, - D. O. Sears, - J. M. Carlsmith, *Sosyal Psikoloji*, çev. A. Dönmez, Ankara 1993, s. 350 vd.

⁷ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 109; Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 523.

⁸ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 173; Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun 1998, s. 81.

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, din hizmetlerini yürütenlerin (imam-hatipler, Kur'an kursu öğreticileri, din hizmetleri uzmanları, vaizler, müftüler) temel ve özel yeterlilikleri ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada genel yeterlilikler; alan yeterlilikleri, genel kültür yeterlilikleri ve eğitime-öğretme yeterlilikleri başlıkları altında din hizmetleri yürütenler için ortak yeterlilikler olarak

c. Vaazın yapılacağı zaman (güncellik-süre)

Burada “zaman” ile kastedilen güncellik ve süre’dir. Güncellik deyince öncelikle takvim dilimleri akla gelmektedir. Bayram, Cuma, Kandil Geceleri, Teravîh ve vakit namazlarında yapılan vaazların hedef kitlesi, din ile ilişkiler, dinî bilgiler, dinî yaşantılar ve camiye devamlılık gibi hususlarda birbirlerinden farklıdırlar. Bu nedenle bu zamanlarda yapılacak vaazların her birinin konusu ve muhtevası da buna uygun olarak farklı olacaktır. Sözelimi, Bayram vaazlarında detaylara inilmeden temel iman esasları, ibadetler ve ahlâk esasları verilebilir, İslâm’ın insanlığa getirdiği rahmet, merhamet ve müsamaha ile toplumsal barışa ve kardeşliğe dair ilkeleri üzerinde durulabilir. Cuma namazlarında bütün inanları ilgilendirebilecek temel bir mesele ele alınabilir. Vakit namazlarında yapılan vaazlarda da daha çok ilmihal dersleri, namaz surelerinin anlam ve açıklamaları, şerhli hadis okumaları yapılabilir.

Halk arasında yayılmış bir meselenin dinî boyutunun açıklanması zarureti, herhangi bir doğal afet, salgın hastalık, kıtlık, toplumsal yapıyı tehdit eden ahlâkî sorunlar, batıl inançlar, hurafeler vb. sıra dışı güncel meseleler de vaaz konusunun belirlenmesinde rol oynayabilir.

Bazı özel gün ve haftalar da bu çerçevede ele alınabilir. Malazgirt Zaferi, İstanbul’un Fethi, Çanakkale Zaferi, Cumhuriyetin İlanı, Kızılay Haftası, Yeşilay Haftası, İlköğretim Haftası, Engelliler Haftası vb.

Güncellikten anlaşılması gereken hususlardan birisi de, yaşanan zamanın şartları, imkânları ve gerekleridir. Vaaz konusu belirlenirken bunların da dikkate alınması ihtiyaç ve beklentilerin bu çerçevede karşılanmasına çalışılmalıdır.

Konu ve muhteva belirlenirken güncellik yanında, vaaz etmek için ne kadar süre olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bir vaazda hazır bulunan cemaat, bir sonraki vaazda değişebildiği için belirlenecek vaaz konusu bir vaaz süresi içinde işlenip bitirilebilecek bir konu olmalıdır. Bir vaaz konusu, daha sonra devam etmek üzere de olsa yarım bırakılmamalıdır.

d. Vaazın yapılacağı yer

Burada “yer” ile kastedilenlerden birisi; köy, kasaba, ilçe, şehir, şehir merkezi yahut varoşlar, coğrafi bölgeler ve hatta “yurt dışı” olarak vaazın yapılacağı yerleşim yeridir.

Vaazın yapılacağı yerleşim yeri, vaaz konusunun belirlenmesinde önemli bir faktördür. Köyde yaşayan çiftçi ile şehirde yaşayan işçinin, memurun, esnafın, tüccarın

belirlendikten sonra, yapılan görevin niteliğine göre de her bir görev için ayrı ayrı özel yeterlilikler belirlenmiştir. Burada vaiz yeterlilikleri de ele alınmıştır. (Bu çalışma İlahiyat Fakültesi Dekanlıklarına da 21.07.2004 tarih ve B.02.1.DİB.72.00.03/019/1185 sayılı yazı ekinde gönderilmiştir). Vaiz yeterlilikleri ile ilgili bir çalışma için bk. Nevzat Y. Aşkoğlu, “Vaizde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine”, *C. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. VIII/2, Aralık 2004, s. 17-24.

yahut sahilde yaşayan insanla kırsalda yaşayan insanın, yurdunda yaşayan insanla yurtdışında yaşayan insanın sorunları, ihtiyaçları, dolayısıyla vaazdan beklentileri sunum itibariyle olduğu kadar konu ve muhteva itibariyle de farklı olacaktır.

Vaazın yapılacağı “yer” ile kastedilen diğer bir husus da “cami” ve “cami dışı”dır. Zira camide yapılacak vaaz ile cami dışında bir yerde yapılacak vaazın konusu da bulunulan yerin fizik ve teknik imkânları ile oradaki insanların durumuna göre farklılık gösterecektir.

2. Amaçların Belirlenmesi

Vaaz bir dini iletişim ve öğretim faaliyeti olduğuna göre, iletişim sürecinin sağlıklı işleyebilmesi ve öğretimin gerçekleşebilmesi için “ne” yapacağımızı bileceğimiz gibi bunu “niçin?” yapacağımızı da bilmemiz gerekir.

Vaazların genel amacı, insanlara dini öğretmek, sağlıklı, huzurlu ve verimli bir hayat sürmeleri ve huzurlu ve mutlu olmaları için dinin sunduğu imkânları tanıtmak ve güzel sözlerle insanları hayra çağırarak, iyiye ve güzele yönlendirmektir.

Bu genel amacın yanında ayrıca her vaazda konuya göre belirlenecek özel amaçlar (hedef davranışlar) da olacaktır. Bunların net bir biçimde ortaya konulması, hedef kitleyi iletişime ikna edebilme açısından olduğu kadar “konunun işlenmesi, vurgu noktalarının ve bununla ilgili örneklerin belirlenmesi ve sonuçta bir değerlendirme yapılabilmesi”¹⁰ açısından da oldukça önemlidir.

3. Materyallerin Oluşturulması

Konu ve amaçlar tespit edildikten sonra, konunun alt başlıkları ve sınırları belirlenmelidir. Bundan sonra, belirlenen konuya uygun olarak seçilmiş ve **ana temayı** en iyi biçimde ortaya koyan başlık olacak türden bir ayet ve bunun yanına konu ile ilgili başka ayetler ve hadisler tespit edilmelidir.

Vaazın asıl kaynakları kuşkusuz Ayetler, Hadisler ve bunların yorumlanmasına ve anlaşılmasına katkı sağlayan kaynak eserlerdir. Ancak muhtevayı zenginleştirmek ve mesajların anlaşılmasına katkı sağlamak için kullanılacak başka malzemeler de vardır.

Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- Peygamberimiz başta olmak üzere bütün peygamberlerin hayatlarından kesitler
- Din büyüklerinin ve tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kesitler
- Hikmetli sözler, şiirler
- Kıssalar, hikâyeler, zarif nükteler, temsiller, tasvirler
- Atasözleri, deyimler, halk deyişleri
- Güncel örnek olaylar
- Bilimsel veriler, istatistikler

¹⁰ Tosun, *a.g.e.*, s. 76.

- İbretli anılar, tecrübeler vb.

Vaazla ilgili malzeme toplanırken şu hususlara dikkat etmelidir:

- Konunun özelliği, cemaatin seviyesi ve vaaz edilecek mekânın fizikî ve teknik imkânları daima göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer görsel-işitsel malzeme kullanılma imkânı varsa bu husus değerlendirilmeli ve bu tür malzemelere de yer verilmelidir.

- Toplanan her türlü malzeme konuyla ilgili olmalı, ana temadan uzaklaştıracak malzemelere yer verilmemelidir.

- Malzemeler özenle seçilmelidir. Tefrikaya, ihtilafa, fitneye, dedikoduya, yanlış anlamaya, siyasî ve ideolojik mesaja, kısaca maksadı aşan taraflara çekilmeye müsait olabilecek malzemelerden uzak durulmalıdır.

- Dinî ve ilmî bilgilere uymayan, akl-ı selîme ve mantığa aykırı sözlere, fikirlere ve görüşlere iltifat edilmemelidir.

- "Kur'an" ve "Hadis" gibi temel dinî metinlerin seçiminde de çok dikkatli olunmalıdır. Sadece ilmî ortamlarda müzakere edilebilecek, anlaşılması zor ve cemaatin zihnini karıştıracak türden ayet ve hadisler vaazlarda ele alınmamalıdır.

- Vaazda kullanılacak Kur'an metinleri sûre adı, sûre numarası ve ayet numarası ile birlikte gösterilmelidir (Bakara, 2/56 gibi).

- Hadislere gelince, "bazı sözlerin hadis diye meşhur olmasına, dillerde dolaşmasına hatta bazı kitaplara geçmiş olmasına aldanmamalıdır. Hz. Peygambere maledilerek nakledilecek sözlerin ona ait olmasına son derece dikkat etmek, hem dinî hem de meslekî bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun gereklerini yerine getirebilmek için öncelikle hadis kaynakları hakkında sağlıklı ve yeterli bilgiye sahip olmak, en azından kendisinden güvenle faydalanılabilecek eserleri tanımak lâzımdır.* Güvenilir kaynaklardaki hadislerin de halkın pratik ihtiyaçlarına cevap teşkil edenleri alınmalı, onları tembelliğe, asılsız bir güvene, amelsizliğe sevk edici ve anlamakta zorlanacakları ince manalı olanları alınmamalıdır."¹¹

- Hadis metinleri de yine akademik usûle uygun olarak, mecmua, kitap ve alınan kaynağa göre bab, hadis veya cilt-sayfa numarasıyla gösterilmelidir (Buhârî, İman, 15; Müslim, Salât, 59; İbn Hanbel, Müsned, II, 5 gibi).

- Vaaz için seçilmiş ayet ve hadislerle ilgili birkaç muteber kaynaktan yorumlar, görüşler ve değerlendirmeler gözden geçirilmeli ve notlar alınmalıdır.

- Vaazla ilgili bilgiler ve diğer malzemeler akademik çalışmalardaki "fişleme" usûlüne uygun olarak kaydedilmelidir. Bu usûl, hem plân yaparken, hem sunum ya-

* Vaazlarda kullanılabilecek güvenilir hadis kaynaklarını özlü olarak tanıtan ve vaazlarla bağlantısını açıklayan bilgiler için bk. İsmail Lütfi Çakan, *Dinî Hitabet Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri*, İstanbul 1998, s. 139-156.

¹¹ Çakan, *a.g.e.*, s. 136, 139.

parken, hem de vaazdan sonra konuyla ilgili yeni malzemeler bulunduğunda eklenecek malzemenin sürekli yenilenme ve gelişmesini temin etmek için çok kullanışlıdır.

Bu iş için “bilgi fişi” olarak hazırlanmış ve piyasada bulunabilen hazır karton fişlerden yeterince temin edilmeli ve hepsinin aynı ebatta olmasına dikkat edilmelidir.

“Fişleme” yaparken şu hususlara dikkat edilmesi yararlı olacaktır:

- Fişin sol üst kısmına vaazın ana konusu, sağ üst köşesine alt başlık konusu yazılabilir. Bunlar plânlamada kolaylık sağlayacaktır.

- Fişlerin sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Bir not bir karta sığmıyorsa, arkasına değil yeni bir karta devam edilmeli ve ikisi birbiriyle ilişkilendirilmelidir.

- Bir fişe sadece bir bilgi kaydedilmeli, bir konuda birden fazla malzeme aynı fişe yığılmamalıdır.

- Fişlere kaydedilen ayet, hadis ve varsa diğer Arapça metinler rahat okunacak bir hatla ve harekeli olarak yazılmalı, mealleri de verilmelidir. Burada meal kaynağı da ayrıca belirtilmelidir.

- Fişlere vaazda söylenecek her şey değil temel bilgiler ve alıntılar kaydedilmeli ve bunlar kaynakları ile birlikte alınmalıdır.

- Eğer yorum ve kanaat türünden fikirler, ifadeler, açıklamalar, sözler vb. alıntılar yapılacaksa o zaman bunlar tırnak işareti ile aynen alınmalı, kaynakları yanında kime ait oldukları da kaydedilmelidir.

Böylece toplanan malzemeler, vaaz plânına göre düzenlenerek sunuma hazır hale getirilmelidir.

4. Plân Yapılması

Hazırlık safhasının son ve en önemli bölümü plân yapmaktır.¹² Plân bir takım faktörlerin etkisi altında hazırlanacaktır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Vaazın konusu, muhtevası
- Vaazın amaçları
- Yöntem ve teknikler
- Kaynaklar ve araç-gereçler
- Nitelik ve nicelik olarak cemaatin özellikleri
- Dinleyicilerin zihinlerinde oluşabilecek muhtemel sorular
- Vaizin kişisel ve meslekî nitelikleri

¹² Vaazın hazırlık ve sunumunda dikkat edilmesi gereken hususlar Başkanlık mevzuatı içerisinde ilkesel düzeyde yer almakta ve vaaz için plân yapılması da bu ilkeler içerisinde sıralanmaktadır. Bk. *DİB Görev ve Çalışma Yönergesi*, Madde: 112/a. Bu konuda ayrıca bk. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 06.08.2007 tarih ve B.02.1.DİB.0.65.02-010.06.02-920 sayılı genelgesi (*Genelge 2007*), Madde 8, 9, 10 ve bunlara bağlı fıkralar.

- Vaazın yapılacağı yerin coğrafi, fizikî ve teknik özellikleri
- Vaazda hâkim olan kurallar ve usûl
- Vaazın değerlendirilme teknikleri
- Vaazın yapılacağı zaman
- Vaazın süresi

Vaazın süresi, plânı yönlendiren en önemli etkenlerden biridir. Başkanlık mevzuatına göre, günümüzde vaazların süresi en az 40 dakikadır.¹³ Plânın amacı, hem bu süreyi en verimli bir biçimde kullanarak başlanılan konuyu tamamlamak, hem de vaazı sistemli ve akıcı bir biçimde sunarak amaçları en üst düzeyde gerçekleştirmektir. Bu nedenle vaaz için kullanılacak malzemenin süreyle orantılı olması önemlidir. Ge-reğinden fazla yığılmış malzeme sunumun eksik kalmasına, çok az olması ise vaizin tedirgin olmasına yol açabilir.

Bir vaaz plânı “Giriş”, “Gelişme”, “Sonuç” ve “Değerlendirme” olmak üzere dört bölümden oluşabilir:

Giriş bölümünde hamd, salât-u selam ve dua ile başladıktan sonra, cemaatin güdülenmesini sağlayacak motiflere yer verilir. Bu bölüme 40 dakikalık bir vaazda 5 dakika ayrılabilir.

Gelişme bölümünde hedef davranışlar dikkate alınarak muhtevanın etkili biçimde sunumu için gerekli olan etkinliklere yer verilir. Başlıklar arası bağlantılar için geçişler ve konunun toparlanması için ara özet noktaları belirlenir. Bu bölüme 40 dakikalık bir vaazda 25 dakika ayrılabilir.

Sonuç bölümünde son özet, tekrar güdüleme ve dua ile vaazın kapanışı yapılır. Vaazın en verimli bölümü olduğu için 40 dakikalık vaazda bu bölüme 10 dakika ayrılabilir.

Değerlendirme bölümünde ise, gerek vaaz esnasında gerekse vaazdan sonra, vaazdaki başarının hangi araç ve yöntemlerle ölçülüp değerlendirileceğine yer verilir.

B. Vaazın Sunumu

Vaazın sunumu, “hazırlık” aşaması ile yakından ilişkilidir. Hazırlıkta zihinsel boyut kadar duygusal boyut da önemlidir. Vaizin, sunum için zengin materyal oluşturma ve iyi bir plânlama yapması kadar vaaz için istekli olması ve acil çözüm bekleyen bir sorunu olmaması gibi hususlar da kuşkusuz verimliliği arttıracaktır.

Vaazın sunumu, birbirleriyle ilişkili ve birbirlerini bütünleyen üç bölümden oluşur: “Giriş”, “Gelişme” ve “Sonuç”.

1. Giriş

Vaaz, plâna uygun olarak bir “Giriş”le başlayacaktır. Giriş, bütün konuşmaların

¹³ DİB Genelge 2007, Madde: 10 (1)/e.

olduğu gibi vaazın da en etkili bölümüdür. Dinleyiciler, konuşmacı hakkında ilk izlenimlerini konuşmanın “Giriş” bölümünde edinirler ve bu izlenimler konuşma boyunca etkisini sürdürür. Özellikle dinleyicileri ile ilk defa karşı karşıya gelen bir konuşmacının, onlara vereceği ilk izlenimler çok daha anlamlıdır.

Bu bağlamda vaizin cemaatle ilk temasından itibaren giyim kuşamı, temizlik ve bakımı, kürsüye yönelişi, kürsüdeki duruşu, kısaca sözlü veya sözsüz bütün mesajları hatta konuşmaya vaktinde başlayıp başlamaması, caminin ve kürsünün teknik ve fizikî şartlar açısından vaaza hazır olup olmaması iletişim sürecini etkiler.

Keza vaizin cemaatle yüz yüze iletişimi de bu süreçte önemlidir. Vaaz kürsüsü buna uygun olmalı, aynı zamanda da teknolojik imkânlardan yararlanarak vaizin, cemaatin tamamı tarafından takip edilmesi sağlanmalıdır. Bu çerçevede günümüzde ihtiyaçtan ve zorunluluktan doğan “merkezî sistem vaaz”ın pek çok avantajı yanında yüz yüze iletişimi ortadan kaldıran dezavantajını¹⁴ da burada zikretmek gerekir. Başkanlığın “merkezî ve selâtin camiler ile vaaz etmeye ehliyetli olan imam-hatiplerin görev yaptığı camilerin, merkezî vaaz sisteminden ayrı tutulabileceğine” izin vermesi¹⁵ soruna çözüm arayışının bir sonucu olsa gerektir.

Bu ön hazırlıklardan sonra vaiz, yukarıda sözü edilen ayrıntılara dikkat ederek kürsüye çıkar. Kürsüye oturduğunda, plâna uygun olarak hazırlamış olduğu notlarını önüne koyar, cemaatle sıcak bir göz iletişimi kurduktan sonra genel usûle uygun olarak Allah’a “hamd”, Hz. Peygamber’e “salât-ü selâm”la söze başlar ve “Sallû alâ rasûlinâ Muhammed...” formundaki ifadelerle açılışa devam eder. Bu esnada camide vaazı bekleyen cemaat bir taraftan toparlanır, bir taraftan da salât-ü selâma iştirak ederek manen vaaz atmosferine girmiş ve vaazın akışına katılmış olur.

Bundan sonra vaizin yapacağı en önemli iş, dinleyicilerin dikkat ve ilgisini çekmek, onları yapılacak konuşmanın gerekliliğine ikna etmek, isteklendirmek; yani güdülemektir.

Eğer, işlenecek konu cemaatin gündeminde olan, ihtiyaç duyduğu, merak ettiği bir konu ise cemaat böyle bir konuya zaten doğal olarak (içten) güdülenmiştir. Yani bu konuyu öğrenmeye hazırdır, ilgili ve isteklidir. Bu durumda yapılması gereken, vaaz konusunun önemini vurguladıktan ve ana hatlarıyla muhtevaya işaret ettikten sonra, plân çerçevesinde sunuma geçmektir.

Ancak bazen işlenecek konu çok önemli olduğu halde cemaat bunun farkında olmayabilir. Bu durumda öncelikle cemaatin yapay olarak (dıştan) güdülenmesi gerekir. Bunun için de cemaate, konunun önemi, niçin seçildiği ve muhtevada nelerin olduğu yanında bunları öğrenmenin dinleyicilere neler kazandıracığı, hangi ihtiyaçlarını karşılayacağı, hangi sorunlarına nasıl çözüm sağlayacağı açıklanmalı, dinleyiciler

¹⁴ Bk. Abdullah Özbek, “Vaazların Fonksiyonelliği”, *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu* (28–29 Mayıs 2002), Kayseri 2003, s. 183–185.

¹⁵ Bk. DİB, *Genelge* 2007, Madde: 23/(1)/b.

hedeften haberdar edilmelidir.

Bu arada, önemli bir kaynaktan veya dinleyicilerin sevdiği bir şahıstan kısa bir alıntı ile veya güncel bir olaya atıfta bulunarak konuya girmek de ilgi çekici ve etkileyici olabilir.

Keza günlük hayatta karşılaştıkları ve çoğunlukla sorun yaşadıkları hususlarda dinleyicilere konuyla ilgili bazı sorular yönelmek ve bu soruların cevabını vaazın akışı içerisinde bulacaklarını belirtmek de konuya ilgi sağlamak için yararlı olabilir.

Kısaca, vaazın “Giriş” bölümünde vaizin gerçekleştirmesi gereken iki temel hedef vardır:

1. Dinleyicilerde kendine karşı olumlu izlenimler oluşturmak.

2. Dinleyicileri konuşmaya karşı güdülemek yani dikkat, ilgi, merak ve istek uyandırmak, konuşmanın önemine ikna etmektir.

“Giriş” bölümünde bu hedefler gerçekleştirildikten sonra, “Gelişme” bölümüne geçilir.

2. Gelişme

“Gelişme”, vaazın süre ve muhteva olarak en yoğun bölümüdür. Vaazın “Giriş”inde sağlanan olumlu izlenimlerin, ilgi ve dikkatin konuşma süresince sürdürülebilmesi ve nihayet amaçlara ulaşılması kolay değildir. Burada vaizin kişiliği yanında mesleğiyle ilgili bilgi, beceri ve deneyimi ve vaaz için yapmış olduğu hazırlık büyük önem taşımaktadır. Bunların yanında vaazda uyulması gereken ve vaize rehberlik edecek bir takım kurallar da vardır. Bunlar ilkesel düzeyde şöyle sıralanabilir:

- Plâna bağlı kalınmalı, konuşma esnasında zihne gelen çağrışımlar karşısında dikkatli ve seçici davranılmalıdır.

- Gerçekler hiçbir zaman ve hiçbir nedenle çarpıtılmamalıdır.

- Verilen bilgiler, güvenilir kaynaklara ve kanıtlara dayanmalı, tam, tutarlı ve ikna edici olmalı, zamanında ve yerinde verilmelidir.

- Mesajlar, yaşanan hayatla ilişkilendirilmeli ve cemaatte yaşantıya dönüşebilecek şekilde düzenlenmelidir.

- Mesajların topluma fayda ve zararının ne olacağı iyi düşünülmeli, toplum menfaatleri daima göz önünde bulundurulmalıdır.

- İletişim, eğitimle ilgili bir faaliyet olarak ele alındığında, davranış değişikliği meydana getirmek üzere bilgi, duygu, tutum ve becerilerin paylaşılması süreci ve “anlamları bireyler arasında ortak kılma işlemi” olarak anlaşılmalıdır.¹⁶ Bu durumda konuşmacı sözlerini bir yandan belli bir anlamı açıkça ortaya koyacak ifadelerle düzenlerken, bir yandan da aynı anlamın muhatap tarafından anlaşılabilir olma ve yarar-

¹⁶ Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara 1997, s. 33; Kamuran Çilenti, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Ankara 1988, s. 43.

lı olma şartlarını göz önünde bulundurmalıdır.¹⁷

Dilin etkili bir iletişim aracı olabilmesi için kaynak ve hedef kitle nazarında ortak anlamlar taşıması ilk şarttır. O halde vaiz, gerek sözlü gerekse sözsüz mesajlara yüklediği anlamlar ile cemaatin onlardan anladığı anlamların aynı olmasına dikkat etmelidir.

- Mesajlar, bir yandan cemaatin her şeyi bildiği varsayılarak dikkatli ve titiz, öte yandan da hiçbir şey bilmediği ya da ilk kez dinlediği varsayılarak açık ve yalın biçimde sunulmalıdır. Soyut ve aşına olunmayan sözcük, kavram, ifade ve terimler içinde bulunduğu konumu ile açıklanmalıdır. Ele alınan bir mesele, “Ne, Nasıl, Niçin” sorularına cevap verilecek biçimde izah edilmeli¹⁸, örneklerle cemaatin anlayabileceği hale getirilmelidir.

- Meseleler öğretim ilkelerine uygun olarak bilinenden bilinmeyene, kolaydan zora, basitten karmaşığa, somuttan soyuta, yakından uzağa bir düzen içerisinde sunulmalı aynı zamanda bir bütünlük içinde olmalıdır.

- Dinleyicilerin kişiliklerine ve haklarına saygı gösterilmelidir. İsim zikretmekten, kaba ve kırıcı ifadelerden, maksadı aşan söz ve davranışlardan ve muhatapları yargılamaktan kaçınılmalıdır. Eğer “kaynağın iletileri, yargılayıcı ve değerlendirici ise veya öyle algılanırsa hedefte savunma tepkisi yaratacak”¹⁹ ve bu durum dinleyicilerin mesajlara karşı kapanmasına yol açacaktır.

- İnsanlara ne yapmamalarını değil, ne yapmaları gerektiğini söylemek ve bunu hissettirmek daha etkili ve sonuç açısından daha verimli kabul edilmektedir.²⁰ Bu nedenle vaazlarda engeller ve yasaklar koymaktan ziyade alternatifler sunmak, yapılacak olanları göstermek ve bunlar arasından seçim yapılmasına rehberlik etmek esas olmalıdır.

- Eleştiri konularında konuşmacının sadece dinleyicileri muhatap alan ifadeler yerine kendini de katan ifadeler kullanması iletişimde daha olumlu bir etkiye sahiptir. “Namazlarınıza gerekli özeni göstermiyorsunuz!” yerine “Namazlarımıza gerekli özeni göstermiyoruz!” demek gibi.

- Son yıllarda yapılan araştırma sonuçları, insanları güdülemede, övülme ve ödüllendirmenin, yerilme ve cezalandırmadan daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.²¹ Buna göre cemaat, dinin istediği davranışlara güdülenirken tebşir ve terğib öne çıkarılmalı, ancak Kur’an ve Sünnet’te görüldüğü gibi dinin istediği davranışlara direnen ya da istemediği davranışları yapmakta ısrar edenler için inzar ve terhib de gerektiğinde dengeleyici motifler olarak kullanılmalıdır.

¹⁷ Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, İstanbul 2003, s. 222.

¹⁸ Bk. Köylü, a.g.e., s. 131-133, 163.

¹⁹ Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir*, İstanbul 1993, s. 283.

²⁰ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye’de Vaizlik (Tarihçesi ve Problemleri)*, İstanbul 1997, s. 94.

²¹ Bk. Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul ty, s. 187.

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise, güdüleme amacıyla da olsa abartılı yaklaşımlarla insanları boş umutlara veya mesnetsiz korkulara sevk etmemektir. Mesela, küçük bir iyilik yapan birisi için “kurtulmuştur, cennettedir!” ya da basit bir hata yapan için “mahvolmuştur, cehennemdedir!” türünden yaklaşımların her ikisi de aynı şekilde yanlıştır.

- Camiye gelmiş insanları hangi gerekçe ile olursa olsun rencide edecek ifadelerden sakınmalıdır. Mesela, “Oruç tutmayanın Bayram Namazında işi ne?”, “Senede bir defa camiye gelmekle bu iş olmaz!”, “Sadece Bayramlarda yahut Cuma günlerinde ya da Ramazan’da mı müslüman olduğunuz aklınıza geliyor?” ya da “Hem Cuma namazına gel hem kumarhaneye git! Böyle müslümanlık olur mu?” gibi sözlerle insanları aşağılamak ve arkasından da böyleleri için birtakım cezalar sıralamak ve küçük düşürücü beyanlarda bulunmak onarılması mümkün olmayan yıkımlara yol açabilir.

Bu nedenle “mesajların, samimi, dinî heyecan verici, yapıcı, uyarıcı, düşündürücü, öğretici, müjdeleyici, dinî yasaklardan ve ahlâka aykırı davranışlardan sakındırıcı ve yanlış inançları düzeltici şekilde olmasına özen gösterilmelidir.”²²

- Vaaz zengin materyalle desteklenmelidir. Sözlü malzemelerin (misaller, kıyaslar, teşbihler, tasvirler, özlü sözler, nükteler, deyişler, şiiirler, kıssalar, mesaj yüklü hikâyeler, vb.) yanısıra sözsüz iletişim öğeleri ve caminin uygun yerlerine konuşmanın akışına göre yansıtılacak ayet ve hadis mealleri, yazı, şekil, şema vb. görsel malzemeler de vaazlarda etkili bir şekilde kullanılmalıdır.

Ancak muhtevayı zenginleştirelim, çekici hale getirelim derken, cami adabına uymayan ya da asıl mevzudan ve amaçtan uzaklaşacak ve mesajları gölgede bırakacak şekilde vaazı hikâye, fıkra vb. malzemelere boğmamaya özen gösterilmelidir.

- Âyet ve hadisler çok uzun değilse Arapça metinleri ile birlikte verilmelidir. Ancak bu metinler ders işlenir gibi parça parça tercüme edilmemelidir. Bu hem vakit almakta hem de cemaate sıkıcı gelmektedir. Bunun yerine metin okunduktan sonra topluca anlaşılır sade bir meal verilmeli, sonra da ayetle ilgili yorumlara, açıklamalara geçilmelidir. En önemlisi de ayet ve hadisin sadece konuyla ilgili kısmı üzerinde durulmalı ve sunduğu mesajlara dikkat çekilmelidir.

- Sözlü ve sözsüz iletişim yahut konuşma dili ve beden dili iletişimde birbirinin tamamlayıcısıdır. Kişilerarası iletişimde kullanılan sözcükler bilgi aktarımı görevini yaparken; eller, kollar, yüz hatları, bakışlar, sesin tonu, ritmi, yükselip alçalması, monotonluğu, tınısı, araya konan mesafe, giyim kuşam özellikleri, vücudun duruşu bazen konuşulanların öneminin, bazen de yersizliğinin göstergesi olsa da, hüznün, samimiyet ve tereddütlere dair duyguları aktaran sözsüz iletişim öğeleridir.²³

Kişilerarası iletişimde sözsüz iletişim öğeleri daha kalıcı bir etki yapmaktadır. Yüz yüze bir iletişim yapılandırılmasında ortalama olarak sözcüklerin %10, ses tonunun

²² Bk. *DİB Görev ve Çalışma Yönergesi*, Madde: 112/c.

²³ Zillioğlu, *a.g.e.*, s. 181, 190, 196; Zühal Baltaş-Acar Baltaş, *Bedenin Dili*, İstanbul 1998, s. 31.

%30'luk rolüne karşılık, beden dilinin %60'lık baskın bir rolü olduğundan söz edilmektedir.²⁴ Bu oranlar, iletişim ortamının özelliklerine göre daha az/çok olabilirse de, beden dilinin iletişimdeki rolünü yadsınamaz biçimde ortaya koyması bakımından anlamlıdır.²⁵

- İnsan bedeninin en dikkat çeken yeri yüz, yüzde en çok dikkati çeken yer ise, halk arasında "ruhun aynası" sayılan gözlerdir. Yüz ifadeleri, çok hızlı değişebildiğinden bunları anlamak o kadar kolay olmamaktadır. Gözler ise başlı başına bir mesaj kaynağıdır.²⁶ Göz ilişkisi kurulduktan sonra diğer ilişkiler yavaş yavaş kurulabilir. Bunun için vaiz cemaatle göz iletişimini canlı tutmalı, vaaz esnasında gözlerini cemaatten birkaçının değil, hepsinin üzerinde gezdirmelidir.²⁷

- Sesin özelliklerinin verilecek mesaja uygun olarak ayarlanması ve mesajın taşıdığı anlamların ve duyguların ses tonuna yansımaları da iletişimde önemli bir faktördür. Bunun yanında konuşurken dinleyicilerin kulağını tırmalamayacak, aynı zamanda da rahatlıkla duyulabilecek bir ses tonu ile konuşmaya özen gösterilmelidir. Dinleyiciyi rahatsız edecek kadar bağırarak, ya da duyulmayacak kadar cansız ve sessiz konuşmak doğru değildir. Burada camilerdeki ses sisteminin vaazdaki önemini de unutmamak gerekir. Parazit yapan, vaizi yoran cihazlarla verimli bir vaaz sunmak mümkün değildir.

- Cami cemaati arasında her kesimden insan bulunmaktadır. Bu nedenle vaazlarda esas olan "İstanbul Türkçesi" ile konuşmaktır. Bununla birlikte vaaz edilen yöreye mahsus sözcük ve deyimler kullanılmışsa bunların ne anlama geldiği açıklanmalıdır. Burada esas olan cemaatin rahat bir biçimde anlayacağı dili kullanmaktır. Dolayısıyla daha iyi anlaşılacak ve daha sıcak bir iletişim ortamı oluşturacaksa özellikle küçük yerlerde mahallî şiveye de zaman zaman yer vermekte bir mahzur olmasa gerektir. Ancak her durumda vaazın vakarına yakışmayacak hafif ifadelerden, laubali tavırlardan ve argo sözlerden kaçınılmalıdır.

- Dinî kavramların kendi bağlamındaki özel anlamlarına, bilhassa din dilini biçimlendiren Kur'an terminolojisine de dikkat edilmelidir. Sözelimi, havf, haşyet, huşu, ittika, takva, tevekkül, sabır, tevazu vb. kavramlar, dinî kaynaklarda yüklendikleri özel anlamlarıyla verilmeli, günlük dilde kullanılan ve algılanan karşılıklarından farkları açıkça ortaya konulmalıdır. Nitekim bu tür kavramları Türkçe karşılıklarıla birebir eşleştirmek, maksadı ifade etmeye yetmeyebileceği gibi çoğunlukla yanlış algılamalara da yol açabilir.

- Yine karşılığı herkes tarafından tam ve doğru olarak bilinmeyen "vacip, sünnet,

²⁴ Baltaş-Baltaş, *a.g.e.*, s. 30; Orhan Doğan, *Kişiler Arası İlişkiler*, Ankara 2000, s. 73.

²⁵ Zılhoğlu, *a.g.e.*, s.190.

²⁶ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul, 1997, s. 42, 44; Bk. Baltaş-Baltaş, *age*, s. 26; Dökmen, *a.g.e.*, s. 34 vd.

²⁷ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 77.

mekruh, mübah, müstehab, câiz vb.” hüküm ifade eden terimler yerinde ve anlaşılır biçimde kullanılmalıdır. Kâfir, müşrik, zındık, münafık, fâsık, mürted vb. sıfatlar ise rast gele kullanılmamalı, özellikle de birilerini kast, ima ve ihsas edici olmamalıdır.

- Din dilinin kullanımında “İslâm’a göre...”, “Kur’an’a göre...” şeklinde başlayan yargı ifadeleri de önemli bir sorundur. Çünkü bu ifadeler beşerî söyleme tanrısal nitelik kazandırma anlamı taşır. Oysa bu şekilde başlayan ifadelerden sonra gelen açıklamalar beşerî mülahazalar ve yorumlarla doludur. Bu nedenle yukarıdaki ifadelerin yerine “Kur’an’da şöyle buyrulmuştur...”, “Peygamber şöyle buyurmuştur...” ya da başka bir kaynağa dayanıyorsa sözgelimi “Mecelle’de şöyle bir kural vardır...” demek uygundur.²⁸

Keza, bir mesele değerlendirilirken burada şahsî görüş, açıklama ve yorumlar ile ayet ve hadis metinleri ya da o konuda başkalarının yapmış oldukları açıklama ve yorumlar da birbirine karıştırmamalı, söylenenlerin “ne” olduğu, “kim” tarafından söylendiği mutlaka belirtilmelidir.

- Vaiz konuşma sırasında cemaati iyi takip ederek onlardan gelen her türlü geribildirime tepki vermeli, yani aldığı geribildirimlere göre mesajlarını yeniden düzenlemeli yani bir bakıma çift yönlü iletişime girebilmelidir. Mesela, eğer aldığı geribildirimler mesajın anlaşılmadığına dair ise mesajını açıklamalı ve anlaşılır hale getirmeli, verilen mesajdan hoşlanılmadığına dair ise meseleye açıklık getirmeli, dikkatlerin dağıldığına dair ise dikkati toplayacak tedbirler almalıdır.

Sözgelimi, cemaatin dağılan dikkatlerini toplamak ve ilgilerini canlı tutmak için vaazın uygun bir yerinde konu ile ilgili bir soru sormak ya da meseleyi soru haline getirmek denenebilecek bir yoldur. Soruların cevabını aslında yine soran kişi, yani vaiz kendisi verecektir. Soruların cemaate yöneltilmesinin amacı, onlardan cevap almak değil, Kur’an ve Sünnet’te de sıklıkla kullanıldığı gibi dinleyicilerde ilgi uyandırmak, dikkatlerini çekmek, düşündürmek ve öğrenmeye hazır hale getirmektir.

Cemaatin dikkatinin dağılmış olduğu fark edildiğinde konuşmayı kesmek ve kısa bir süre susmak, arkasından etkili bir girişle konuya devam etmek de dikkatlerin toplanmasını sağlayacak bir yoldur.

Bir konuşmada dinleyiciler, genellikle konuşma yapılacak yere konuşmacıdan önce gelirler. Oysa vaazda, cemaatin büyük bir kısmı, vaiz konuşmaya başladıktan sonra ve peyderpey gelmekte, dolayısıyla da vaazı bir bütünlük içerisinde dinleyememektedir.

Bu konuda alınabilecek önlemlerden birisi, “Sonuç” bölümündeki genel özetten başka “Gelişme” bölümünde cemaatin durumu, muhtevanın yoğunluğu, süre vb. şartlara göre birkaç defa ara özet yapmaktır. Bu özetler ara geçişlerde, yani bir başlık yahut bir mevzu tamamlanıp diğerine geçerken olmalıdır. Böylece, hem camiye son-

²⁸ Cebeci, a.g.e., s. 233.

radan gelenlerin konuya intibak etmeleri, hem de konunun toparlanması ve önemli yerlerin vurgulanması sağlanmış olacaktır.

Vaazın “Gelişme” bölümünde muhtevanın sunumu tamamlanarak “Sonuç” bölümüne geçilir.

3. Sonuç

“Sonuç” bölümü konuşmacıya son bir şans daha verir. “Her şeyin iyisi, iyi bitendir” denilmiştir. Yeterli olmayan bir bitiş, ya da bitışı olmayan bir konuşma, içerik olarak çok iyi de olsa konuşmanın etkisini önemli ölçüde düşürür.²⁹

“Sonuç” bölümü vaaz için çok özel bir öneme sahiptir. Çünkü cemaat, topluca ve en kalabalık olarak vaazın bu bölümünde hazır bulunmaktadır. Bu da vaazın bu bölümünün çok iyi değerlendirilmesini gerektirmektedir. Öyle ki “Sonuç” bölümünü dikkatli bir şekilde dinleyen birisi, öncesini dinlememiş olsa bile o günkü vaazda sunulan konuyla ilgili olarak bilinmesi gereken temel konuları öğrenmiş, önemini kavramış ve gereğini yerine getirecek bir istek duymuş olmalıdır.

Ancak bunlar veya ne olursa olsun başka gerekçeler vaazın vaktinde bitirilmeyip uzatılmasına yol açmamalıdır. Vaaz ezanla birlikte bitirilmelidir. Dolayısıyla ezan vaktinden 10 dakika önce “Gelişme” bölümü tamamlanmalı ve “Sonuç” bölümüne geçilmelidir.

Bu son 10 dakika içerisinde, yani “Sonuç” bölümünde, konuşma ana hatlarıyla özetlenmeli, önemli noktalar yeniden ifade edilip vurgulanmalı ve günlük hayatla ilişkilendirilerek cemaat tekrar güdülenmelidir. Bu seferki güdülemenin amacı, vaaz konusunun önemine dikkat çekmenin ve bu konuda yapılması gerekenlerin gösterilmesi yanında, cemaatte öğrenme isteği ve çabası oluşmasını ve öğrenilenlerin davranışa dönüşebilmesini sağlamak olmalıdır.

Netice olarak, vaazın sonunda; sunulan konularda bir şeyler bildiğini zannedenlerin, daha çok şeyler öğrenmek ihtiyacında olduklarını anlamış olmaları, bazı şeyleri bilmediklerini kabul edenlerin de muhtaç oldukları bilgileri bulabilmiş olmaları umulur.³⁰

Vaazın “Sonuç” bölümünde, konuşmanın etkisini ve güdülemeyi arttırmak amacıyla konu ile ilgili bir ayet, hadis, değer verilen ve sevilen bir kişiden etkileyici bir söz, öğüt, alıntı, nükte ve kısa olmak kaydıyla ibretli bir olay, hikâye vb. malzemelerden de yararlanılabilir.

En son olarak da vaaz ile hedeflenen davranışların gerçekleşmesinin temenni edildiği, cemaat için güzel dileklere yer verilen sıcak, samimi ve herkesin anlayacağı yalın ve kısa bir dua ile vaaz bitirilmelidir.

²⁹ Köylü, *a.g.e.*, s. 145.

³⁰ Çakan, *a.g.e.*, s. 64.

C. Vaazın Değerlendirmesi

Yapılan bir işte gelişme kaydedebilmek için diğer faktörler yanında o işle ilgili yapılacak objektif değerlendirmeler de büyük önem taşımaktadır. Vaazlarda değerlendirmeye ne kadar özen gösterilir, elde edilen veriler ne kadar önemsenirse daha sonraki vaazlarda elde edilecek verim de o oranda yükselecektir.

Bir eğitim faaliyeti olarak vaazın değerlendirilmesi, vaazın sunumu ile birlikte başlayıp, vaaz bittikten sonra da devam etmelidir.

Vaazın sunumu esnasındaki verilerin en sağlıklıları cemaatten alınan geribildirimlerdir. Vaazda bu geribildirimler sözlü değil, daha çok bakışlar, jest ve mimikler, oturuş, duruş vb. beden dili mesajları şeklinde olacaktır. Vaiz, kurduğu göz iletişimi sayesinde cemaatin vaaza karşı ilgilerinin hangi düzeyde olduğunu, dikkatli bir şekilde dinleyip dinlemediklerini, sıkılıp sıkılmadıklarını, zevk alıp almadıklarını, mesajlara karşı tepkilerinin mahiyetini bu sözsüz geribildirimlerden izleyebilir.

Sunum bittikten sonra da yine cemaat izlenerek veya bizzat onlarla görüşülerek kanaatleri, olumlu-olumsuz tepkileri, aynı zamanda da anlatılanların cemaat tarafından nasıl algılandığı, doğru anlaşılıp anlaşılmadığı araştırılmalıdır.

Keza vaaz sonrasında cemaatin tutum ve davranışlarında bir değişiklik olup olmadığı, başka bir deyişle hedef davranışların gerçekleşip gerçekleşmediği izlenmelidir.

Bunlardan sonra, elde edilen verilere göre bir durum tespiti yapılmalı, burada öncelikle vaazda sergilenen doğru ve olumlu tutumlar teyid edilmeli, sonra da belirlenen sorunların veya eksikliklerin nedenleri ortaya konulmalıdır.

Son olarak da cemaat tarafından vaaz muhtevasıyla ilgili olarak eksik veya yanlış anlaşılımlar olmuşsa bunların düzeltilmesi yoluna gidilmeli ve daha sonraki vaazlarda benzeri durumların yaşanmaması için önlemler alınmalıdır.

Değerlendirme aşamasında her bir vaazdaki başarı veya başarısızlıkla ilgili özel durumlar ortaya çıkabilir. Ancak vaazla ilgili sorunlar, iletişimin çeşitli unsurlarından kaynaklanan iletişim engelleri³¹ ile de yakından ilişkilidir.

Vaazda iletişim engelleri vaizden kaynaklanabileceği gibi, konu veya muhtevadan, cemaatten, zaman/lamadan ya da ortamdan da kaynaklanabilir.

Vaizden kaynaklanabilecek iletişim engelleri, vaizin kişisel özellikleri, bilgisi ya da sunumuyla ilgili olabilir. Söylediklerine uygun davranmayan, vaazı dünyevî bir amaca alet eden, sorunları çözmek yerine sürekli güçlük çıkaran, cemaat tarafından saygın ve sempatik bulunmayan, dinleyicilerin kişiliklerine ve haklarına saygı göstermeyen, kaba ve kırıcı davranan, yeterli alan bilgisine, öğreticilik formasyonuna ve genel kültüre sahip olmayan, bilmediği konularda konuşan, yanlış bilgiler sunan, faydasız ve tartışmalı konulara giren, mesajları açık, net ve cemaatin kapasitesine ve seviyesine uygun biçimde düzenleyemeyen, güncelliği yakalayamayan, cemaatle ortak dil ve

³¹ Bk. Zillioğlu, *a.g.e.*, s. 256-288; Cebeci, *a.g.e.*, s. 289-306.

kavramlar kullanamayan, ses tonunu ve konuşma ritmini ayarlayamayan bir vaizin cemaati etkilemesi çok zordur.

Vaaz konusunun veya muhtevanın cemaatin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap vermeme- si, günlük hayatta kullanılabilir olmaması da vaazda iletişimi olumsuz etkiler.

Cemaatten kaynaklanan iletişim engelleri de şunlar olabilir: Yorgunluk, uykusuz- luk, zihin dağınıklığı vb. nedenlerle oluşan dikkat kopması, konuşmacı ile aynı zihin- sel süreci takip edememekten doğan dikkat teklemesi, konuşmanın özel ilgi alanlarına denk düşen noktaları üzerinde yoğunlaşarak konuşma bütünlüğünü kaybetme, ko- nuşmacıya karşı ayıp olmasın diye dinliyor görünmeye çalışma (görünüşte dinleme), konuşmacıya takılıp, konuşmanın muhtevası ile ilgilenmeme, algıda seçicilik gereği uyarıcıların bir kısmına ağırlık verip bir kısmını arka plâna iterek birçok önemli mesa- jı kaçırma, vaaz eden kişinin kendilerine havale ettiği açık olmayan örtülü anlamları doğru yorumlayamama ve bilhassa yetişkinlerde daha çok olan, önyargılardan kay- naklanan saplantılı dinleme vb.

Zamanlamadan kaynaklanabilecek iletişim engelleri de şunlardır: Konuşmaya vaktinde başlayıp, vaktinde bitirmeme, belli bir zamanla sınırlı konuşmaya o süreye sığmayacak kadar fazla bilgi sıkıştırma, çok şey söylemiş olmak için hızlı konuşma, bir meseleyi tam olarak açıklamadan aceleyle diğer meseleye geçme vb.

Ortamla ilişkili iletişim engelleri ise; gürültü, ani sesler, sürekli girip-çıkmlar, ses sistemindeki problemler, aşırı tezyinat, hatlar, levhalar vb. görsel nesnelere, aşırı sıcak veya soğuk, karanlık, nem vb. olumsuzluklardır.

Sonuç ve Öneriler

- Vaaz, sadece bir öğüt değil aynı zamanda önemli bir dini iletişim ve yaygın din eğitimi faaliyetidir. Özellikle yetişkin din eğitiminin en önemli vasıtalarından biridir.

- Vaazların etkili ve verimli olabilmesi her şeyden önce nitelikli vaizlere bağlıdır. Vaizler, özel alan (meslek) bilgisi, eğitime-öğretme, genel kültür ve kişilik özellikleri yönüyle bir takım yeterliliklere sahip olmalıdırlar.

Vaizlerimiz, etkili bir vaaz için yeterli meslekî bilgi ve sağlıklı bir kişilik yanında eğitim bilimleri başta olmak üzere iletişim ve halkla ilişkiler, dinî danışmanlık ve reh- berlik, çocuk, gençlik ve yetişkin psikolojisi, kitle psikolojisi, tutuklu psikolojisi, hasta psikolojisi, sosyoloji, sosyal psikoloji, tarih, antropoloji gibi alanlarla yakından ilgi- lenmeli; bilgisayar, internet gibi çağdaş teknolojileri gereği gibi kullanabilmelidirler.

Bugün İlahiyat Fakültelerindeki tek programa dayalı çok amaçlı eğitim modeli, ist- tihdam alanlarına göre nitelikli meslek elemanları yetiştirmeye uygun değildir. Bu mesele ilgili platformlarda müzakere edilip, gerekli teklifler hatta bazı projeler geliştiri- ldiğinden burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Bu durumda mevcut şartlara göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İlahiyat Fakültesi mezunu vaiz ve müftü adaylarına uyguladığı 30 ay süreli ihtisas programları kanaati-

mizce isabetlidir. Ancak buradaki programlarda meslekî derslerin doyuruculuğu yanında eğitme-öğretme becerilerini geliştirecek derslere de biraz daha fazla yer verilmesi yararlı olacaktır.

- Vaizlik özel niteliklere sahip olmayı gerektiren zor bir meslek olmasına karşılık maddî/manevî statü bakımından yeterince cazip değildir. Bu bakımdan nitelikli vaiz yetiştirmek kadar, vaizliğin özendirilmesi, statüsünün yükseltilmesi konusunda da gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

- Bayanlara yönelik vaaz ve irşat hizmetleri konusunda Başkanlığın son yıllarda önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Bu programların uygulanmasında karşılaşılan sorunların başında arzu edilen sayıda bayan cemaatin toplanamaması ve vaaz edecek nitelikli eleman yetersizliği gelmektedir. Bu konuda gerekli önlemleri almak ve organizasyon kalitesini arttırmak büyük ölçüde müftülükler başta olmak üzere mahalli birimlere düşmektedir. Bunun yanında kadın vaiz kadrolarının artırılması konusunda gerekli girişimleri yapmak da kuşkusuz Başkanlık merkezinin görevidir.

- Günümüzde, "Kaynak Merkezli İletişim" ve "Öğreten Merkezli Eğitim" yaklaşımları, yerini "Hedef Merkezli İletişim" ve "Öğrenen Merkezli Eğitim" yaklaşımlarına bırakmıştır. Önemli bir dinî iletişim ve yaygın din eğitimi faaliyeti olarak vaazlarda da bu gelişmeler yakından izlenmelidir. Bunun için öncelikli olarak ülke genelinde hedef kitle analizleri yapılmalı, ülkenin dinî haritası çıkarılmalıdır. Bu amaçla bölgesel/yerel çerçevede bilimsel çalışmalar yapılmalıdır.

Bu çalışmalarda bölgelere göre dinî cereyanlar, dini algılama ve yaşama biçimleri, batıl inanışlar, hurafeler ve bunların dinle ilişkileri, dinî ve sosyal sorunlar, ihtiyaçlar, beklentiler vb. konular tespit edilmelidir. Bunun için Başkanlık merkezinde konu uzmanlarından oluşturulacak bir komisyon, bilgisayar programları ile uyumlu veri toplama araçları hazırlayabilir. Uygulamalar müftülükler marifetiyle bölgelerde yapıldıktan sonra değerlendirme yine merkezde yapılabilir. Bölgelerdeki uygulamaları yönetmek için gerekli görülürse konuyla ilgili uzman temsilciler de görevlendirilebilir.

- Hazırlanacak bu kapsamlı dinî harita ile hem Başkanlığın genel din hizmetleri için bir strateji plânı hem de bölgelere göre temel vaaz konuları hazırlama imkânı doğmuş olur.

- Öte yandan vaizlerin karşılaştıkları sorunlar, cemaatin vaaz ve vaizlerden beklentileri, vaazlarda kullanılan teknikler, vaazların verimliliği vb. konularda İlahiyat Fakültelerinde alan araştırmaları yapılmalı, bunlar imkânlar ölçüsünde Başkanlık veya en azından mahalli müftülüklerle işbirliği içerisinde yapılarak ortak projeler üretilmelidir.

- Vaazda en zor kısım kuşkusuz iyi bir plânlamadır. Bu konuda vaizlere yardımcı olmak için Başkanlık, bir çerçeve vaaz programı hazırlayabilir. Bu programda, vaazda temel ilkeler ve uygulanabilecek yöntemler yanında, genel olarak vaaz konuları, konuların alt başlıkları, hedef davranışlar, vaaz materyalleri, yararlanılacak kaynaklar vb.

yer almalıdır.

- Bu programın yanısıra günümüz iletişim ve öğretim tekniklerine uygun olarak hazırlanmış örnek vaazlardan oluşan malzemeler (kitap, VCD, kaset vb.) geliştirilmiştir.

- Başkanlığın internet sitesinde ya da vaizlerin kendi aralarında organize olarak hazırlayabilecekleri bir sitede vaaz yöntem ve teknikleri, vaaz plânları ve vaaz materyalleri konularında paylaşımlar yapılabilir, fikir alışverişi sağlanabilir.

- Vaaz için hazır olan veya hazırlanacak her türlü materyal, vaizlere sadece destek sağlamalıdır. Yoksa vaazı bizzat hazırlaması gereken kuşkusuz vaizlerin kendileridir.

- Vaazların daha etkili ve verimli olabilmesi için günümüz teknolojisinden de yararlanılmalıdır. Bunun için her camiye bir dizüstü bilgisayar ve projeksiyon cihazı alınmalı, bunlar hem vaazlarda hem de yaz Kur'an kurslarında ve diğer cami içi hizmetlerde kullanılmalıdır.

- Merkezî sistem vaazların camilerin yanı sıra daha geniş kitlelere ulaşabilmesi için ev, işyeri vb. yerlerde de dinlenmesi sağlanmalıdır.

- Cemaat sayısının arzu edilen seviyede olmaması, vaizlerin iştiyakını kıran hususlardan birisidir. Özellikle günlük namaz vakitlerinden önce ilmihal, hadis vb ders şeklinde yapılan vaazlarda bu durumla daha fazla karşılaşmaktadır.

Bu konuda esas olan cemaatin sayısına takılmamak, bir kişi de olsa vaazı aynı ciddiyette yapmaktır. Bununla birlikte vaazın vakti eğer cemaatle birlikte kararlaştırılır ve vaazlar düzenli biçimde yapılırsa cemaatin devamı sağlanabilir. Ayrıca bu tür vaazların namazdan önce değil, namazdan sonra yapılması, normal vaazlardan daha kısa süreli olması ve tek bir konu üzerinde durulması bu vaazları cazip hale getirebilir.

- Vaazlarda amaç sorun çıkarmak değil, tam aksine sorunları çözmeye çalışmaktır. Bunun için Peygamberimizin net bir biçimde ifade ettiği gibi, *nefret ettirici ve zorlaştırıcı tutumlardan sakınıp, müjdeleyici ve kolaylaştırıcı olmak*³² vaazlarda temel ilkemiz olmalıdır.

³² Buhârî, "İlim", 11; Müslim, "Cihad", 5.